

Irena Koza

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

TADEUSZ BUŁHARYN I OŚWIECENIE

Urodzony w końcu XVIII wieku późniejszy literat, wydawca i krytyk – Jan Tadeusz Krzysztof Bułharyn (1789–1859) (*Фаддеу Венедиктович Булгарин*), tak jak większość żyjących na przełomie wieków, na przełomie epok, dokonywał niełatwych wyborów i poszukiwał rozwiązań, które musiały być zgodne z tradycjami rodzinnymi, wyborami politycznymi oraz po prostu pozwalały żyć w zgodzie z własnym sumieniem.

Bułharyn jest znaną postacią w świecie literatury początku XIX wieku przede wszystkim jako wydawca, krytyk, redaktor i dziennikarz poczytnych czasopism „Северная пчела”, „Литературные листки”, „Северный архив”. Publikował chętnie czytane przez rosyjskich odbiorców felietony, szkice, satyry czy fragmenty swoich powieści. Największą sławę przyniosła mu wydawana najpierw w odcinkach, a w 1829 roku w postaci osobnej książki powieść obyczajowa *Iwan Wyżygin*¹ (*Иван Выжигин*). Wydawał również jeszcze kolejne utwory, takie jak: *Piotr Iwanowicz Wyżygin* (*Пётр Иванович Выжигин*), *Dymitr Samozwaniec* (*Дмитрий Самозванец*), *Mazera* (*Мазена*), jednak nie odniosły już one tak spektakularnego sukcesu jak pierwsza z powieści.

Na czasy przełomu XVIII i XIX wieku w Europie największy wpływ miała Rewolucja Francuska (1789–1799). Obok kryzysu finansowego i niechęci do przywilejów stanowych, zdaniem badaczy epoki, jednym z bodźców dla

¹ Z. Mejszutowicz, *Powieść obyczajowa Tadeusza Bułharyna*, Wrocław 1978, s. 50.

odważnych ruchów rewolucyjnych było pojawienie się fenomenu opinii publicznej (dzięki ogólnodostępnej prasie) oraz coraz większa liczba zwolenników idei oświeceniowych². Do haseł rewolucji nawiązywano także w czasie powstania kościuszkowskiego (1794)³. Przejawy buntu społecznego nie pozostawały bez wpływu na losy, a z czasem i na działalność twórczą urodzonego w roku wybuchu Wielkiej Rewolucji Francuskiej Tadeusza Bułharyna. Jego ojciec uczestniczył w powstaniu dowodzonym przez Tadeusza Kościuszkę i popierał idee powstaniowe⁴. Tadeusz Benedyktowicz wychowany został w duchu patriotycznym i akceptacji dla przemian społecznych.

Debiutujący w okresie tzw. nowej, późnej fazy polskiego Oświecenia⁵ Tadeusz Bułharyn zetknął się z przedstawicielami tego nurtu zgromadzonymi wokół Uniwersytetu Wileńskiego – głównego ośrodka polskiej myśli oświeceniowej. Przebywając w Wilnie, dołączył do Towarzystwa Szubrawców⁶, które wywarło wpływ na całe jego dalsze dorosłe, nie tylko literackie, życie. Wiktor Skruna w *Słowniku pisarzy rosyjskich* pisze o Bułharynie: „Poglądy literackie Bułharyna ukształtowały się w nurcie polskiej myśli oświeceniowej; doświadczenia literatury polskiej przynosił następnie Bułharyn, zazwyczaj mechanicznie, na grunt rosyjski”⁷. Współpracując z Kazimierzem Kontrymem, musiał przyjąć i przez kilka miesięcy wypełniać kodeks szubrawski, w którym główny nacisk postawiony był na konieczność bycia człowiekiem wykształconym i czytającym, potrafiącym tworzyć własne teksty literackie, publicystyczne czy krytycznoliterackie, posiadającym umiejętność obserwowania społeczeństwa, a także mającym odwagę wypowiedzenia swojego

² *Historia. Wiek XIX i XX. Encyklopedia PWN*, red. M. Krzywda-Pogorzelski, Warszawa 2002; zob. Z. Libera, *Oświecenie*, [w:] *Literatura polska. Od średniowiecza do Oświecenia*, red. Z. Libera, J. Pietrusiewiczowa, J. Rytel, Warszawa 1989, s. 227–252.

³ Tamże, s. 11.

⁴ Dla uczczenia przywódcy powstania młody Bułharyn otrzymał imię Tadeusz; zob. Z. Mejsztutowicz, *Powieść obyczajowa...*, dz. cyt., s. 10.

⁵ Lata 1815–1819; zob. J. Kleiner, *Zarys dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1968, s. 189.

⁶ Towarzystwo Szubrawców – grupa powstała w Wilnie w 1816 roku, było organizacją postępową, skupiającą w swych szeregach ludzi wykształconych, którzy zgodzili się na życie zgodne z zasadami kodeksu opracowanego i przyjętego przez jego członków. Swoje artykuły (najczęściej satyryczne) szubrawcy publikowali w „Wiadomościach Brukowych”; zob. Z. Hordyński, *O Towarzystwie Szubrawców*, Lwów 1883; Z. Skwarczyński, *Tadeusz Bułharyn a wileńskie Towarzystwo Szubrawców*, [w:] *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1963, s. 1–8.

⁷ *Słownik pisarzy rosyjskich*, red. F. Nieuważny, Warszawa 1994, s. 72.

zdania na tematy trudne, a nawet kontrowersyjne. Zdarzało się, że szubrawcy wytykali w satyrach wady grup społecznych czy konkretnych osób. Nie zjednywało im to przyjaciół. Bułharyn przywykł więc do tego, że nie wszyscy byli mu przychylni. Postępował jednak zgodnie ze swoim sumieniem i rozumem, tworząc kolejne utwory literackie, publicystyczne i krytyczno-literackie. Nie mógł jednak cieszyć się zbyt długo bezpośrednim kontaktem z polskimi literatami, takimi jak wspomniany wyżej Kontrym czy Jędrzej Śniadecki i młody Tomasz Zan, gdyż dość szybko opuścił Wilno. Można pokusić się o stwierdzenie, że właśnie stając się szubrawcem, dojrzewał jako literat. Przywołując Immanuela Kanta, możemy określić postępowanie członków tej grupy jako przejaw „wyjścia człowieka z niepełnoletności”⁸, tj. „niezdolności do posługiwania się własnym rozumem”⁹, w którym niemiecki filozof widział właśnie istotę Oświecenia. Jak przekonuje radziecki uczoney Wiktor Czernobajew, to właśnie dzieła najwybitniejszego z twórców oświeceniowych – Ignacego Krasickiego, miały znaczący wpływ na rozwój twórczy Bułharyna:

[...] mimo to, że w najlepszych z tych [rosyjskich] dzieł widzimy specyficzne dla warunków rosyjskich zabarwienie i niezatarte znamię oryginalności, nie powinniśmy i nie możemy zapominać o tym, że założycielem całego tego odgałęzienia powieści na gruncie rosyjskim był – Ignacy Krasicki¹⁰.

Czytając wraz z przedstawicielami polskiego Oświecenia w Wilnie klasyków, wzorując się na nich, Bułharyn stawał się literatem. Czerpiąc z polskich twórców, czytywał satyry, bajki, krótkie artykuły prasowe, poznał też pierwszą polską powieść utopijną pióra Ignacego Krasickiego¹¹.

Doświadczenie wileńskie pokazało, że młodemu twórcy łatwiej zaistnieć w świecie literackim dzięki przynależności do zgromadzeń tworzonych przez osoby o podobnych poglądach i zainteresowaniach. Na początku funkcjonowania w świecie literatów petersburskich zdecydował się na aktywny udział

⁸ Z. Libera, *Oświecenie*, dz. cyt., s. 227.

⁹ Tamże.

¹⁰ W. Czernobajew, *Ignacy Krasicki w literaturze rosyjskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1936, s. 62, za: Z. Libera, *Europejski charakter polskiego Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1962, nr 53/3, s. 159.

¹¹ Chodzi o utwór Ignacego Krasickiego *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*. Dzieło datowane przez autora na 1775, a wydane po raz pierwszy w 1776 roku; zob. I. Krasicki, *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, Warszawa 1776.

w Niezależnym Stowarzyszeniu Miłośników Literatury Rosyjskiej¹² (Вольное общество любителей российской словесности). Czas przynależności do niego pozwolił mu na lepsze poznanie kręgu elity rosyjskich literatów, a także umożliwił wypracowanie sobie autorytetu w świecie rosyjskich literatów. Głównym celem i zarazem zadaniem ugrupowania było to, „[...] żeby pobudzać ochotę do wspólnej wymiany pożytecznych myśli, do poznania obywatelskich obowiązków i miłości do ojczyzny”¹³. Wydawane przez Stowarzyszenie czasopismo „Соревнователь просвещения и благотворения” propagowało humanitarny stosunek do człowieka i nienawiść do tyranii. Magazyn strzegł idei oświeceniowych, wspierając edukację i rozwój nauki, a całkowity dochód z jego sprzedaży przekazywany był dla uczących się i uczonych w potrzebie¹⁴.

Funkcjonując w szeregach Stowarzyszenia, młody Bułharyn mógł zetknąć się z dekabrystami: Konradem Rylejewem, Aleksandrem Bestużewem czy Nikołajem Turgieniewem. Znajomość ta, niezależnie od późniejszych zabiegów Jana Tadeusza o przychylność władzy i dobre stosunki z caratem (był współpracownikiem III Oddziału)¹⁵, pozwoliła na zachowanie dobrych relacji z dekabrystami do powstania w 1825 roku, a nawet po nim, mimo tego, że sam Bułharyn nie wziął w nim udziału. To właśnie rosyjscy rewolucjoniści-dekabryści wspierali też młodego jeszcze Bułharyna w doskonaleniu warsztatu literackiego.

Połowa XVIII wieku to także czas szczególnego uświadomienia sobie w różnych kręgach społecznych, jak znaczącą rolę odgrywa język ojczysty w życiu narodu. Pierwszymi, którzy zwrócili na to uwagę w Polsce, byli

¹² Koło literackie, które tworzyła grupa postępowych publicystów, poetów i pisarzy szlacheckich. Powstało w roku 1816 pod nazwą Niezależne Stowarzyszenie Krzewicieli Oświaty i Dobroczynności, a w dwa lata później zmieniło nazwę na podaną wyżej. Przewodniczącym długi czas był Fiodor Glinka; zob. B. Daciuk, *Prasa rosyjska lat 1800–1825*, Warszawa 1950, s. 36–39.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Badacze twórczości Tadeusza Bułharyna potwierdzają, że współpracował on z III Oddziałem Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości; zob. *Видок Фиглярин: письма и агентурные записки Ф.В. Булгарина в III отделение*, red. А.И. Рейтблат, Москва 1998; А.И. Рейтблат, *Фаддей Венедиктович Булгарин: идеолог, журналист, консультант секретной полиции: статьи и материалы*, Москва 2016; P. Głuszowski, *Barwy polskości, czyli życie burzliwe Tadeusza Bułharyna*, Kraków 2018.

Stanisław Konarski i Franciszek Bohomolec¹⁶. Bułharyn docenił i opisał ich wkład w rozwój języka polskiego w swoim *Krótkim szkicu literatury polskiej*¹⁷ (*Краткое обозрение польской словесности*), który ukazał się w roku 1820. Celem publikacji było przedstawienie rosyjskojęzycznemu czytelnikowi dokonania polskich twórców oraz zwrócenie uwagi na wysoką jakość literatury polskiej oraz podkreślenie konieczności oddania jej należnego miejsca wśród dzieł literatury powszechnej. W *Krótkim szkicu*... Bułharyn dał się poznać nie tylko jako dobry literat, krytyk, uważny czytelnik, ale także jako niezły znawca historii¹⁸. Autor podkreślał, że w porównaniu z literaturami: francuską, angielską i niemiecką twórczość polska nie jest absolutnie gorszej jakości i można ją z pewnością postawić w jednym rzędzie z najpopularniejszymi w tym czasie w Rosji tekstami kultury. Dodatkowo to właśnie z niej, „starszej siostry literatury rosyjskiej”, Rosjanie powinni czerpać, gdyż ze względów geograficznych i kulturowych jest im najbliższa¹⁹. Sam dawał temu wyraz, przenosząc doświadczenia literatury polskiej na grunt rosyjski. Czerpał właśnie ze „starszej siostry”, która, jego zdaniem, wzbiła się na wyżyny właśnie w epoce Oświecenia.

W swoich utworach Bułharyn odwoływał się także do ważnego dla pisarzy oświeceniowych tematu, jakim była dbałość o język ojczysty. Zwracał uwagę na konieczność zachowania rodzimej mowy, pielęgnowania obyczajów i tradycji, a zarazem krytykował ślepe zawierzenie temu, co obce i co wydaje się jednocześnie bardziej atrakcyjne niż to, co rodzime. W utopii *Wiarygodna fikcja lub wędrówka po świecie w XXIX wieku* (*Правдоподобные небылицы, или странствование по свету в двадцать девятом веке*) ukazał zdarzenia, których akcję umieścił w kolejnym tysiącleciu. Bohater trafił do przyszłości, w której okazało się, że nadal językiem ludzi wykształconych jest język rosyjski, a miejsce popularnego w Rosji na początku wieku XIX języka francuskiego

¹⁶ *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1996, s. 187.

¹⁷ Ф.В. Булгарин, *Краткое обозрение польской словесности*, «Сын отечества» 1820, № 31–32.

¹⁸ Potrzebę zajmowania się historią udowodnił, pisząc utwory, które wymagały prac źródłowych: *Dymitr Samozwaniec*, *Mazepa*, *Esterka*. W 1837 roku wydał obszerną publikację – historię Rosji – *Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношениях*. Wielu badaczy zarzuca jednak, że nie jest to praca samego Bułharyna, a jego pomocnika Nikołaja Iwanowa, którą Bułharyn bezprawnie sobie przywłaszczył; zob. P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 231–235.

¹⁹ Ф.В. Булгарин, *Краткое обозрение...*, dz. cyt., s. 196.

zajął... arabski²⁰. W kolejnym utworze fantastycznym *Przodek i potomkowie* (*Предок и потомки*) w уста bohatera Bułharyn włożył ubolewania nad bezkrytycznym przejmowaniem obcych mód:

W ciągu tych stu lat, kontaktując się nieprzerwanie z obcokrajowcami, przyjęliśmy wiele ich obyczajów, wprowadziliśmy do życia wiele nowych słów, które przeszły do nas z nowymi przedmiotami i pojęciami, i ubieramy się jak obcokrajowcy, żeby nie różnić się od innych oświeconych narodów, tworząc jedną europejską rodzinę²¹.

Następnie dodał jeszcze, że „Rosjanie chętniej kupują na tym straganie, który podpisany jest w języku obcym”²². Nieużywanie języka narodowego oznaczało dla Bułharyna brak patriotyzmu. W analizowanym utworze autor ukazał nowe pokolenie, które zatraciło potrzebę przynależności narodowej i wychwala wszystko, co zagraniczne – zaczynając od przedmiotów kupowanych na targu, a kończąc na języku. Bułharyn doskonale znał z autopsji takie podejście, gdyż młodzi, współcześni mu Rosjanie często nie znali języka ojczystego. Wychowywani przez francuskich nauczycieli, uczyli się nie tylko ich języka, obserwowali francuską mentalność, przejęli od nich miłość do ich ojczyzny – Francji.

Bułharyn podkreślał też użyteczność literatury. Zakładał on, że dostęp do tekstów drukowanych powinni mieć nie tylko mężczyźni, ale i kobiety. To z myślą o nich zabiegał o możliwość publikowania pierwszego w Rosji czasopisma dla kobiet wydawanego w języku polskim – „Pismo dla Pań” („Женский журнал”). W adresowanym do ówczesnego ministra oświaty Rosji Aleksandra N. Golicyna liście podkreślał, że to właśnie kobiety mają największy wpływ na młode pokolenie, a co za tym idzie na „kształtowanie się

²⁰ Ф.В. Булгарин, *Правдоподобные небылицы, или странствование по свету в двадцать девятом веке*, <https://www.nkj.ru/archive/articles/1502/> <https://www.nkj.ru/archive/articles/1502/> [dostęp: 3.03.2018]. Warto zauważyć, że Bułharyn sam powołuje się na to, że pomysły na podróże do przyszłości czerpał z już powstałych wcześniej utworów fantastycznych, m.in. francuskiego twórcy Louisa-Sebasiena Merciera, i z powstałej w 1770 roku noweli *Rok 2440 (L'an 2440)*. Okazuje się, że używa wielu chwytów, które zastosował Francuz, m.in. przeniesienie w czasie za pomocą snu, a także fabuła utworu podobna jest do pierwowzoru; zob. B. Baczek, *Światła utopii*, Warszawa 2016, s. 176–182.

²¹ Ф.В. Булгарин, *Предок и потомки*, <http://bulgarin.lit-info.ru/bulgarin/proza/predok-i-potomki.htm> [dostęp: 3.03.2018] (tłum. własne – I.K; tam, gdzie nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia tekstów obcojęzycznych pochodzą od autorki niniejszego artykułu).

²² Tamże.

ducha narodowego kraju”²³. Uznawał zatem za pożyteczne oświecanie kobiet i propagowanie literatury w sposób dla nich przystępny:

[...] kobiety cechuje skłonność poszukiwania piękna we wszystkim, co je otacza, dlatego przekładają one przyjemną i pożyteczną lekturę nad surowe wskazówki moralizatorów. W ten sposób drogą przyjemną a pożyteczną prowadzić należy płęć piękną do świątyni cnót²⁴.

Poza dbałością o oświecenie kobiet, przyszły wydawca zabiegał o oświecenie młodzieży. To właśnie dzięki matkom, koleżankom, ciotkom młodzi ludzie mieli otwierać się na literaturę i wiedzę z niej płynącą. Specyfika literatury została w projekcie tego czasopisma odsunięta na dalszy plan, a najważniejszy stał się jej cel nadrzędny, czyli nakierowanie dydaktyczno-moralne.

Temat kobiet²⁵ i ich wpływu na społeczeństwo powracał często w jego dziełach. To o płęć piękną pytał w każdym utworze fantastycznym podróżnik przeniesiony w przyszłość lub inną przestrzeń. Zwykle im mniej lubiane przez podróżnika społeczeństwo, a co za tym idzie mniej oświecone, tym bardziej bohaterki bułharynowskich utworów okazują się puste. Są nastawione na drogie i różnorodne stroje, nie dbają o mężów i same nie zajmują się wychowaniem dzieci. Przemiany te będą najlepiej widoczne w opowieści *Niesamowita fikcja lub podróż do środka Ziemi (Невероятные небылицы, или Путешествие к средоточию Земли*²⁶). Z kart utworu czytelnik może wywnioskować, że każde bardziej zaawansowane cywilizacyjnie społeczeństwo wychowuje kobiety na osoby odcytane, będące zwykle w cieniu swojego

²³ *Прошение отставного капитана Булгарина князю А.Н. Голицыну (18 июня 1819)*, Отдел рукописей Института русской литературы АН СССР (Пушкинский Дом), Фонд 265, оп. 2, № 353, за: Z. Mejszutowicz, *Powieść obyczajowa...*, dz. cyt., s. 44.

²⁴ Tamże.

²⁵ Współcześni Bułharynowi wypominali mu zwykle, że podporządkował się swojej żonie i jej ciotce, zwanej Tantą. Tworzyli o tej relacji nawet utwory humorystyczne – K. Rylejew pisał tak:

*Где с зари до зари
Не играют цари –
В фанты;
Где Булгарин Фаддей
Не боится когтей –
Танты.*

Źródło: <https://document.wikireading.ru/41129> [dostęp: 27.07.2018].

²⁶ Ф.В. Булгарин, *Невероятные небылицы, или Путешествие к средоточию Земли*, <https://www.litres.ru/faddey-bulgarin/neveroyatnye-nebylicy-ili-puteshestvie-k-sredotochiu-zemli/chitat-onlayn/> [dostęp: 3.03.2018].

bardziej wykształconego męża, zajmujące się wychowaniem dzieci i prowadzeniem gospodarstwa domowego, a także szerzeniem uczuć patriotycznych. W *Scenie z życia prywatnego w 2028 roku od narodzin Chrystusa (Сцена из частной жизни, в 2028 году, от Рождества Христова*²⁷) bohaterki-kobiety zyskują jeszcze jedną cechę: podkreślone zostaje ich stanie na straży właśnie języka rodzimego – rosyjskiego, zamiast na przykład francuskiego.

Jak wspomniano, Bułharyn tworzył też bajki wzorowane na oświeceniowych utworach tego typu. Bułharynowskie dzieła były dłuższe niż wskazywały normy przyjęte w tego typu tekstach w Oświeceniu. Zawierały jednak pouczenie, były oparte na doświadczeniach ludzkich, a bohaterowie nosili imiona roślin, zwierząt, jednak mieli cechy człowieka. Często pokazywały czytelnikowi postać negatywną i efekty, jakie niosą złe postępowanie czy też naiwne decyzje. Jednym z takich utworów jest *Oset lub nowy Freiszyc bez muzyki (Чертополох, или новый Фрейшиц без музыки)*²⁸, wydany przez autora w zbiorze z 1830 roku. Główny bohater nazywa się tu Czertopółoch, a nazwisko jego pochodzi od rośliny rosnącej dziko w polach, na suchym terenie, pokrytej kolcami – ostu³⁰. Postać posiada cechy charakteru przypominające właściwości tej rośliny cechy: nie funkcjonuje w grupie, nie ma przyjaciół, ma za to kolce. Ocenia innych. Spotyka się z diabłem, w nim szuka kompana i powiernika. Okazuje się jednak, że niezależnie od bystrości umysłu nie rozumie, jakie skutki niesło za sobą zaprzędanie nie tylko duszy, ale i ciała diabłu. Jego jedynym pragnieniem było żądanie sławy. Naukę płynącą z bajki można wyrazić najtrafniej słowami upadłego ducha:

[...] Mogę zapewnić ci przychyłność ludzi bezdusznych, podobnych do ciebie: bądź zadowolony i z tego i nie miej aspiracji do szacunku i przyjaźni ludzi prawych; a do tego nie obciążaj mnie niesprawiedliwymi oskarżeniami i potrzebami od diabła na to, co daje tylko Niebo³¹.

²⁷ Ф.В. Булгарин, *Сцена из частной жизни, в 2028 году, от Рождества Христова*, <http://knigibesplatno4you.ru/kniga/132930> [dostęp: 3.03.2018].

²⁸ Imię najpewniej zaczerpnięte z opery Karla Webera pod tym właśnie tytułem (*Freischütz*). Wystawiona ona była po raz pierwszy w Berlinie w roku 1821. Tym bardziej wskazuje na to wyrażenie „bez muzyki”.

²⁹ Ф.В. Булгарин, *Чертополох, или новый Фрейшиц без музыки (Отрывки из волшебной сказки. Найденной в лоскутках)*, <http://bulgarin.lit-info.ru/bulgarin/proza/chertopoloh.htm> [dostęp: 10.09.2018].

³⁰ *Wielki słownik języka polskiego*, http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=52238&id_znaczenia=5195111&l=19&ind=0 [dostęp: 10.09.2018].

³¹ Ф.В. Булгарин, *Чертополох, или новый...*, dz. cyt.

Losy głównego bohatera dobitnie pokazują, dokąd doprowadzi pycha, zapatrzenie w siebie oraz pragnienie chwilowego szczęścia. Człowiek, który dbał tylko o sławę, staje się znany dzięki pisaniu paszkwili na innych. Nie potrafi tworzyć utworów innego rodzaju. Diabeł, podróżując z bohaterem w czasie, pokazuje mu też skutki takiego postępowania. Pozostanie sam, zginie śmiercią tragiczną, gdyż oddał się cały Złemu – cały za sławę. Bajka Bułharyna, bądź – jak sam autor nazywa ją w podtytule – „bajka magiczna”, wpisuje się w gatunkowe wyznaczniki bajki oświeceniowej. Imię bohatera zostało wybrane precyzyjnie ze względu na znaczenie, a także konstrukcję słowotwórczą wyrazu oset – *чертополох*, którego tematem jest właśnie *черт* – diabeł. Był to zabieg typowy dla twórców tego okresu – warto choćby wspomnieć Mołczanina, Famusowa z *Mądrym biada* Aleksandra Gribojedowa czy tytułowego bohatera wspomnianej już powieści Krasickiego *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadku*. W utworze wielokrotnie podkreślone zostaje, że całym postępowaniem postać świadczy o tym, że duszę diabłu już sprzedała – tak jak główną część swego imienia.

Z opery zaczerpnął Bułharyn tytuł bajki, z kolei muzyką zajmował się także jako krytyk. Pasjonowała go sztuka, pisał o niej, czerpał z niej. Opinia pisarza opublikowana w czasopiśmie «Северная пчела» stanowiła często reklamę czy też antyreklamę wydarzenia, przedsiębiorstwa, artysty. Z pozytywnym wydźwiękiem jego działalności spotykała się *Milda* Stanisława Moniuszki. Podkreślając zasługi i talent artysty, Bułharyn przekonał wielu słuchaczy do pójścia na koncert rodaka, a felieton muzyczny został przedrukowany w „Kurierze Wileńskim” i „Pamiętniku Naukowo-Literackim”, co zachęciło do dobrego odbioru utworu publiczność wileńską³².

Przedstawione przykłady mogą wskazywać, że Bułharyn był człowiekiem o wielu zainteresowaniach i możliwościach: zajmował się literaturą, wydawał czasopisma, publikował, tworzył pierwsze reklamy, znał się też na sztuce (na przykład muzyce), a jego publikacje miały wpływ na opinię publiczną. Działał w myśl wcześniej przyjętej zasady – na początku swojej działalności to on wyczuwał i dopasowywał się do potrzeb czytelników, a z czasem, jako poczytny już wydawca, krytyk, literat, wpływał na gusty czytelnicze.

Mając na uwadze zarówno losy Tadeusza Bułharyna, jak i jego doświadczenia literackie, kręgi, w których przebywał oraz gatunki literackie, które tworzył, można zauważyć wpływy dwóch epok: romantyzmu, w czasie którego

³² B. Mucha, *Adam Mickiewicz czasów emigracji i Rosjanie*, Łódź 1997, s. 85, 128.

żył, oraz Oświecenia, którego myśl przyświecała mu w pracy. Za znakomitym polskim bułharynologiem możemy powtórzyć, że w *Iwanie Wyżyginie* Bułharyna „[...] daje się zaobserwować bardzo silny wpływ polskiego oświecenia. Bułharyn zaczerpnął również dużo z rosyjskiego romantyzmu, który apelował o poruszanie rodzimej tematyki, jasność i wyrazistość przedstawionych postaci”³³. Z romantyzmem łączyli go przede wszystkim ludzie, w tym przyjaźń z Konradem Rylejewem, Aleksandrem Bestużewem, zażyłe relacje z większością dekabrystów. Warto pamiętać także o jego dobrych relacjach z Adamem Mickiewiczem³⁴. Znajomość dwóch literatów można uznać za więcej niż poprawną. To właśnie Bułharyn pomógł Mickiewiczowi wyjechać z Rosji. Choć często powtarza się, że Bułharyn zrobił to dla własnych korzyści, że chciał wybielić siebie i zgniebić Nowosilcowa, to jednak zauważyć trzeba, że literaci korespondowali ze sobą, a sam Mickiewicz wysyłał z Berlina listy do „Tadeusza kochanego”, nazywając się w nich szczerym przyjacielem adresata.

Autor *Konrada Wallenroda* interesował się też poczytnością utworów Bułharyna, w liście do Franciszka Malewskiego pisał: „Powiedz panu Tadeuszowi, że jego *Wyżygini* w wielkim zachowaniu. W Berlinie Alina Wołkońska wiele mnie o nim mówiła; tu jest kilka dam literatek równie go admirujących”³⁵. Ciekawe, że przebywając za granicą, Mickiewicz interesował się losami utworów Bułharyna, był mu wdzięczny i pamiętał o jego pomocy. Warto zauważyć, że Bułharyn nie tak chętnie pomagał innym rodakom – zabiegał przecież o dobre relacje z władzami rosyjskimi, wydaje się zatem, że nie chciał nadużywać zyczliwości władz.

Jako jeden z najbardziej wpływowych Polaków w Rosji w latach 30. XIX wieku Bułharyn miał też wielu przeciwników. Szczególne w kręgach zwolenników Aleksandra Puszkina uważano go za plagiatora i twórcę literatury niskiej³⁶. Twórca nie potrafił odeprzeć ataku w sposób racjonalny, dlatego potęgował konflikt z przedstawicielami tzw. arystokracji literackiej. Krytykował usilnie Mikołaja Niekrasowa i Mikołaja Gogola. To sam Bułharyn dla żartu

³³ P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 223.

³⁴ Niezależnie od różnic światopoglądowych, Bułharyn pozostawał w dobrych relacjach z polskim wieszczem narodowym, gościł go nawet u siebie, zachowała się korespondencja z tego czasu. Bułharyn pomógł Mickiewiczowi wydostać się z Imperium; zob. P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 245–269.

³⁵ Z. Mejszutowicz, *Powieść obyczajowa...*, dz. cyt., s. 57–62.

³⁶ Tadeuszowi Bułharynowi zarzucano, że wpłynął na wstrzymanie przez cenzurę publikację *Borysa Godunowa* oraz spłagiatowanie tego utworu na potrzebę własnych publikacji. Zob. P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 284–290.

nazwał kierunek ich twórczości szkołą naturalną, co zostało przyjęte przez twórców i funkcjonuje do dziś³⁷. Krytykowanie najbardziej znanych twórców literatury rosyjskiej nie zjednywało mu poparcia wśród ludzi kultury. Zarzucono mu kolejno plagiaty. Piotr Wiaziemski oskarżył go o przepisanie *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadków* Krasickiego na potrzeby *Iwana Wyżygina*. Bułharyn nie potrafił łagodzić tego typu konfliktów. Trwały one zazwyczaj do końca jego działalności literackiej.

Pozostaje jeszcze zastanowić się nad tym, jak człowiek o tak ugruntowanych poglądach oświeceniowych mógł odmówić walki o dobro swojej pierwszej ojczyzny (Polski) i przejść na stronę innego kraju. Imperium Rosyjskie stało się drugą, wybraną ojczyzną Bułharyna. Odpowiedź jest dość prosta i należy do czasów, w jakich żył. Późniejsze pokolenia nazywały Bułharyna zdrajcą, sprzedawczykiem, wypominając mu współpracę z III Oddziałem Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości. Warto jednak zauważyć, że w czasach, w których żył Bułharyn, taki los spotykał wielu Polaków. Aby móc żyć, pracować, zapewnić godny byt sobie i swoim rodzinom, często wyjeżdżali do Rosji, godzili się z koniecznością używania języka rosyjskiego, funkcjonowania w środowisku rosyjskim.

Bułharyn współpracował też z III Oddziałem Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości. Warto zauważyć, że w tym czasie donoszenie do władz o zjawiskach niegodnych obywateli Imperium nie było niczym niezwykłym. Rosjanie tak bardzo kochali cara, że uważali to niemal za swój obywatelski obowiązek. „Donosicielstwo było zjawiskiem powszechnym w stosunkach pomiędzy jednostką i państwem; traktowano je z dużo większym zrozumieniem niż w czasach późniejszych”³⁸. Sam pisarz znany był w świecie artystycznym Petersburga, znał bowiem wszystkich, których z tego świata warto było znać. Był zatem dobrym źródłem informacji. Tak jak w tworzonej przez siebie literaturze potrafił kontrolować rynek czytelnicy, tak wydawał się również przydatny służbom Aleksandra von Benckendorffa. Sam oczywiście dzięki temu mógł liczyć na większą przychylność władz: otrzymał posadę w Ministerstwie Oświecenia, ułatwiano mu walkę z konkurencją wydawniczą oraz zyskiwał przychylność cara. Bułharyn wierzył, że tylko w sojuszu z Rosją i w relacji podległości wobec Cesarstwa Rosyjskiego Polacy będą mogli rozwijać się i utrzymywać swoją narodowość³⁹.

³⁷ P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 319–323.

³⁸ М.В. Сидорова, Е.И. Щербакowa, *Предисловие*, [w:] *Россия под надзором. Отчеты III отделения*, Москва 2006, s. 9, za: P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 157.

³⁹ P. Głuszkowski, *Barwy polskości...*, dz. cyt., s. 151–175.

W twórczości Tadeusza Bułharyna trudno znaleźć przejawy romantyzmu. Rozpoczynając od ukazywania osiągnięć twórców oświeceniowych w *Krótkim szkicu...*, poprzez twórcze czerpanie z nich, pokazał on swe przywiązanie do form klasycznych. Wprowadzając nowość – utwory fantastyczne, których celem stało się ukazanie ciągłego procesu dążenia do doskonałości moralnej – kreował siebie-autora jako moralistę i dydaktyka. Dla Tadeusza Bułharyna Oświecenie nie zakończyło się w pierwszej połowie XIX wieku. On sam kontynuował tradycje starej epoki, żyjąc w nowych, „romantycznych” czasach.

Irena Koza

Jan Długosz University
in Częstochowa

SUMMARY

Thaddeus Bulgarin and Englihtenment

Thaddeus Venediktovich Bulgarin (1789–1859) – a writer, publisher and a critic. Although Bulgarin was of Polish origin, for a major part of his life he was a Russian author. He lived and created in the Romantic period. He drew from the classics and at the same time tried new literary forms. This article attempts to show how much the literature he created refers to the idea of Enlightenment, and how much Jan Tadeusz himself and his works become some kind of successors of the Enlightenment itself.

Keywords: Thaddeus Bulgarin, Englihtenment, mind, reason, Romanticism.

Słowa kluczowe: Tadeusz Bułharyn, Oświecenie, rozum, rozsądek, romantyzm.